

УДК 378.091:[616.5+616.7]

Ільїна О. В.

НАУКОВО-ОСВІТНЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА М.І. СТУКОВЕНКОВА

У статті висвітлюються основні віхи життя та діяльності визначного дерматовенеролога, директора київської дерматологічної клініки ординарного професора імператорського університету Святого Володимира М.І. Стуковенкова за період 184 – 1897 рр.

Ключові слова: М.І. Стуковенков, дерматолог, сифілідолог, професор імператорського університету Святого Володимира, Київ.

Постановка проблеми. 2012 рік – рік 170 річниці з дня народження Михайла Івановича Стуковенкова, який був яскравою постаттю в історії медичної науки, зокрема дерматовенерології у другій половині ХІХ століття. Однак ім'я М.І. Стуковенкова – видатного вченого, талановитого педагога та організатора, чия діяльність пов'язана з імператорським університетом Св. Володимира та київською клінікою шкірних, сифілітичних і венеричних хвороб, мало відоме не тільки в світі, але і в Україні. Його спадщина досі не вивчена належним чином, гідно не оцінена і не донесена до сучасника у належному обсязі.

Необхідність проаналізувати внесок М.І. Стуковенкова в медичну науку і педагогіку виникає, на жаль, і через той факт, що заслуги перед наукою вітчизняних дослідників у царині медицини у теперішні часи можуть викривлятися, або й взагалі знищуватися. Прикладом служить наступне: у 2003 році Б.Т. Глухенький, С.О. Грандо та інші були змушені опублікувати статті в журналі Американської академії дерматології [1] і в «Українському журналі дерматології, венерології, косметології» [2], в яких вони надали історичні відомості про синдром Нікольського. Петро Васильович Нікольський був одним із відоміших учнів М.І. Стуковенкова. У світову літературу, описаний П.В. Нікольським у своїй дисертації (1896) діагностичний синдром при справжній пухирчатці – легке відшарування епідермісу, увійшов під назвою «феномен Нікольського» (singe de Nikolsky) у 1901 році після його виступу на Всесвітньому дерматовенерологічному конгресі в Парижі [3; 4]. Однак останнім часом в англійській літературі з'явилися статті, у яких заперечується клінічне значення синдрому Нікольського. Це та подібні явища спонукають нас до висвітлення наукової спадщини видатного вітчизняного дерматовенеролога, засновника київської школи дерматовенерології професора М.І. Стуковенкова та його учнів.

Аналіз досліджень та публікацій. У 1884 р. було укладено та опубліковано під редакцією професора В.С. Іконнікова «Біографічний словник професорів і викладачів імператорського університету Св. Володимира», де вперше згадується ім'я доктора медицини, доцента по кафедрі дерматології і сифілітичних хвороб, статського радника Михайла Івановича Стуковенкова [5]. Окремі аспекти діяльності М.І. Стуковенкова висвітлено у його наукових працях, але перша спроба проаналізувати його наукову та педагогічну діяльність зроблено лише у доповіді його учня П.В. Нікольського «Обзор научной деятельности профессора Михаила Ивановича Стуковенкова и его клиники», яку

П.В. Нікольський здійснив за дорученням та на засіданні Фізико-медичного товариства 27 квітня 1897 р. після передчасної смерті М.І. Стуковенкова [6].

У 1907 р. П.В. Нікольський пише статтю «Значение работ профессора М.И. Стуковенкова в области терапии сифилиса» [7]. І лише через півстоліття у 1963 р., І.І. Потоцький та З.О. Корнієнко згадують ім'я засновника київської дерматовенерологічної школи М.І. Стуковенкова у статті «Жизнь и деятельность М.И. Стуковенкова» [8].

В останні десятиріччя окремих робіт, які б присвячувались діяльності М.І. Стуковенкова, не видавалось, його ім'я можна знайти лише в ювілейних виданнях та довідковій літературі [9; 10; 11].

Мета статті – дослідження наукової спадщини та ознайомлення із життєвим і творчим шляхом видатного вітчизняного дерматовенеролога М.І. Стуковенкова.

Виклад основного матеріалу. Михайло Іванович Стуковенков народився у Санкт-Петербурзі в родині магістра фармації 5 (17) вересня 1842 року [12]. Після закінчення гімназії, вступив до Імператорського Санкт-Петербурзького університету, але в 1861 р. перевівся до Медико-хірургічної академії, яку він закінчив у 1866 р. та одержав диплом лікаря. Цього ж року М.І. Стуковенкова було зараховано у розпорядження військово-медичного відомства і два роки він виконував обов'язки ординатора військового шпиталю при Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії. З 1869 р. він працює асистентом висипного відділення клінічного військового госпіталю, де у той час також працював основоположник вітчизняної дерматовенерології О.Г. Полотебнов, чий наукові погляди, зокрема на дерматовенерологію і сифілідологію, високі дослідницькі принципи та уважне відношення до хворих вплинули на формування М.І. Стуковенкова як вченого, дослідника та лікаря. Слід нагадати, що Олексій Герасимович Полотебнов із 1871 р. був приват-доцентом шкірних хвороб у Медико-хірургічній академії, з 1876 р. – ад'юнкт-професором, а з 1893 р. ординарним професором. У 1876 р. О.Г. Полотебнов очолив першу в Росії дерматологічну клініку. Він був одним із найталановитіших учнів С.П. Боткіна, який першим у Росії створив у 1860-1861 рр. при своїй клініці експериментальну лабораторію, де робив фізичні і хімічні аналізи і досліджував фізіологічну і фармакологічну дію лікарських речовин. Дослідження, проведені в лабораторії С.П. Боткіна, поклали початок експериментальній фармакології, терапії та патології у російській медицині. Однобічному вченню Р. Вірхова про організм як «федерації» клітинних держав, не пов'язаних із діяльністю нервової системи і середовищем, С.П. Боткін протиставив учення про організм як про єдине ціле, яке керується нервовою системою та існує у тісному зв'язку із зовнішнім середовищем.

Як послідовник С.П. Боткіна, О.Г. Полотебнов розвивав теорію нервізму у застосуванні до дерматології; піддавав критиці праці закордонних учених, які розглядали шкірні захворювання як чисто місцеві розлади, і показав роль нервової системи у виникненні і розвитку цих хвороб. У 1872 році з метою лікування сифілітичних виразок з успіхом застосував пов'язку з зеленої плісняви (грибів *Penicillium*), що довело її лікувальну дію ще задовго до відкриття пеніциліну. Праці О.Г. Полотебнова і його співробітників, які були опубліковані у збірнику «Дерматологічні дослідження з клініки д-ра О.Г. Полотебнова» (2

вип., 1886-1887 рр.), та ін. на довгі роки визначили шляхи розвитку вітчизняної дерматології. О.Г. Полотебнов також сприяв широкому впровадженню у практику спеціалізованого амбулаторного лікування шкірних і венеричних хвороб. Його критичні статті з приводу викладання курсу шкірних хвороб сприяли введенню в програми вищих медичних шкіл самостійного курсу дерматології та сифілідології.

Під керівництвом О.Г. Полотебнова і у його клініці було підготовлено 28 дисертацій його учнями; після чого деякі з них, зокрема М.І. Стуковенков, очолили кафедри дерматології та сифілідології у російських університетах.

У 1871 р. М.І. Стуковенков захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора медицини за темою «О влиянии температуры жидкости, вводимой в организм в форме пищи или питья, на количественный и качественный состав молока». У 1872-1875 рр. він публікує наукові статті: «Заметка на лечение Psoriasis капайским бальзамом по Г.С. Пюрдону», «О применении к терапии болезней кожи средств, суживающих сосуды», «Лечение экзем посредством влажной теплоты». У 1874 р. М.І. Стуковенкова нагороджено орденом св. Станіслава 2 ступеня.

З 1876 р. М. І. Стуковенков одночасно зі службою поєднував працю лікаря у лікарні при Свято-Троїцькій громаді сестер милосердя.

Під час російсько-турецької війни 1877 – 1878 рр. М.І. Стуковенков був уповноваженим Товариства Червоного Хреста в діючій армії, працював польовим хірургом. Після взяття болгарського міста Плевни у листопаді 1877 р. Михайла Івановича призначено завідувачем санітарної частини міста. Він забезпечував облаштування шпиталів для турецьких військовополонених, надавав медичну допомогу пораненим. За виявлені при цьому гуманізм, милосердя, сумління уряд Османської імперії нагородив М.І. Стуковенкова офіцерським орденом Меджидіє 3-го класу. З червня 1878 р. М.І. Стуковенкова призначено лікарем Бургаського загону. За організацію боротьби з тифом на фронті і винахідливість під час боїв за взяття Плевни його було нагороджено орденами Російської імперії: св. Анни 2 ступеня, св. Володимира 4 ступеня із мечами та Румунським хрестом «За війну 1877 - 1878 рр.» З 1879 р. М.І. Стуковенков – статський радник.

Після війни М.І. Стуковенков повернувся до Санкт-Петербургу на посаду асистента дерматологічної клініки Імператорської медико-хірургічної академії. Одночасно він консультував та викладав дерматовенерологію на жіночих медичних курсах при Покровській громаді Товариства Червоного Хреста, працював фахівцем із дерматології у Максиміліанівській лікарні.

У 1883 р. Вчена рада Київського імператорського університету Св. Володимира порушила клопотання про присвоєння М.І. Стуковенкову звання доцента з предмета «нашкірних і сифілітичних хвороб». Цього ж року йому було присвоєно звання доцента, доручено завідування дерматологічною шпитальною клінікою і читання лекцій студентам 9 і 10 семестрів із сифілісу та хвороб шкіри по чотири години на тиждень. Військовим відомством М.І. Стуковенков був призначений на посаду молодшого ординатора шпиталю.

У 1884 р. М.І. Стуковенков очолив новостворену у Київському імператорському університеті Св. Володимира кафедру нашкірних і сифілітичних хвороб. У 1886 р. замість клінічного відділення нашкірних хвороб

за клопотанням М.І. Стуковенкова в шпиталі було відкрито клінічне відділення на шкірних, сифілітичних та венеричних хвороб, що значно розширило можливості клінічного викладання. До того часу сифілітичне відділення входило до складу хірургічної клініки, а венеричне відділення шпиталю не входило до складу клініки. У жовтні 1887 р. М. І. Стуковенкова було затверджено ординарним професором імператорського університету Св. Володимира.

Клінічне відділення ще у 1883 р. отримало самостійну споруду (споруда Прозорівської башти, яка була раніше казармою саперного батальйону), кількість ліжок у ньому досягло 120. Для облаштування клініки її новий завідувач домогся від університету збільшення щорічного фінансування із 150 до 500 крб. на утримання клініки та кабінету [13]. Через військове відомство і за сприяння університету М.І. Стуковенков отримав згоду на госпіталізацію тематичних хворих із числа цивільних осіб. Це дало змогу урізноманітнити клінічний матеріал для викладання. Паралельно із заняттями зі студентами в клініці вдосконалювали свої знання із діагностики, лікування і профілактики шкірних та венеричних хвороб лікарі шпиталю. Щомісячно проводився клінічний аналіз рідкісних дерматозів.

Свої погляди на дерматологію як науку, свій підхід до вивчення хворих шкірними захворюваннями, тлумачення їх патогенезу М.І. Стуковенков досить ясно висловив у пробній лекції за темою «Французская и Венская дерматологические школы и задачи современной дерматологии», прочитаної ним 13 січня 1883 р. у Київському імператорському університеті Св. Володимира. Михайло Іванович вважав, що «дерматология, как и остальные отрасли практической медицины, должна пользоваться всеми средствами, даваемыми нам наукой для исследования не только кожи и её патологических процессов, но и всего человека и этим путём раскрывать внутреннюю связь организма с дерматозами, а, следовательно, и причину развития последних» [14].

М.І. Стуковенков створив у Києві зразкову для свого часу клініку, яку обладнав і оснастив новою апаратурою, і організував у клініці діагностичну та гістологічну лабораторії. Він створив муляжний музей, що налічував понад 150 експонатів, які були виконані відомими муляжистами С.П. Фівейським і Баретта. Наочні приладдя допомагали студентам і лікарям вивчати навіть ту патологію шкіри, яка рідко зустрічалася у той час. Перша дерматологічна клініка в Україні користувалася великою популярністю серед населення. Не випадково саме у цій клініці, куди охоче «вступали» хворі, спостерігалось багато рідкісних форм захворювань.

М.І. Стуковенкову належать блискучі описи клінічної картини рідкісних і до того не відомих у Росії захворювань шкіри або ж доповнення уже відомих у західноєвропейській літературі дерматозів деякими дуже точними і тонкими спостереженнями. Він першим із вітчизняних учених діагностував і описав множинну геморагічну саркому Капоші, грибоподібний мікоз (1890), стрічкоподібну пухирчатку (1886) та інші.

Описуючи клінічну картину множинної геморагічної саркоми Капоші, він уперше звернув увагу на те, що це захворювання починається із розвитку безбарвного набряку шкіри, а не з вузлів, як доти вважали зарубіжні автори. На думку М.І. Стуковенкова, утворення такого набряку шкіри вказує на більш ранню ураженість лімфатичних судин, слід за якими залучаються до

патологічного процесу артеріальні і венозні судини, після чого вже розвиваються вузлові або вузлуваті елементи. При цій хворобі Михайло Іванович спостерігав також зміни в нервовій системі, тому що він завжди ретельно проводив повне неврологічне обстеження своїх хворих.

М.І. Стуковенков є, після О.Я. Бруєва, другим ученим, який описав у Росії риносклерому (1884), при якій він на початку розвитку захворювання спостерігав розлите ущільнення тканини без одночасної зміни її обрисів і кольору. За дорученням М.І. Стуковенкова риносклерому вивчав М.М. Волкович, а стрічкоподібну пухирчатку – П.В. Нікольський; обидва оформили ці дослідження як свої докторські дисертації. П.В. Нікольський установив при стрічкоподібній пухирчатці ослаблення зв'язку між роговим і зернистим шаром по всій шкірі («симптом Нікольського») і виявив ряд інших функціональних порушень організму.

М.І. Стуковенков сам проводив обстеження хворих дуже ретельно, і вимагав від своїх співробітників такої ж сумлінності й об'єктивності. Прикладом його принциповості у роботі, може служити історія із проханням С.П. Томашевського про допущення його до читання лекцій на посаді приват-доцента в 1885 р. Тоді йому було відмовлено, оскільки Михайло Іванович розкритикував роботу С.П. Томашевського. М.І. Стуковенков писав: «Выводы д-ра Томашевского отличаются неограниченной самоуверенностью без малейшего научного и фактического основания. ... Такое направление крайне вредно в науке вообще и низводящее её до степени рекламы, недостойно человека, носящего ученое звание, прикрытое званием преподавателя, может иметь пагубное влияние на направление и честное отношение к науке молодежи, как будущих её деятелей» [15].

Лише у 1887 р. С.П. Томашевський отримав посаду приват-доцента, а в 1897 р. був обраний професором і потім завідувачем кафедри нашкоджених і сифілітичних хвороб.

П.В. Нікольський зазначав, що «уже один взгляд на введенную Михаилом Ивановичем форму записей клинических больных с целым рядом подробных вопросных пунктов о состоянии всех органов и всех отправлениях организма ясно убеждает, до какой степени он ... старался сделать *из клиники кожных болезней клинику кожных больных*» [16].

Авторитет клініки, директором якої був М.І. Стуковенков, став надзвичайно високим. У 1887 р. на другому і в 1889 р. на третьому з'їздах російських лікарів М.І. Стуковенков очолював секцію шкірних та венеричних хвороб, де неодноразово виступав із доповідями. На шостому з'їзді російських лікарів у Кєві в 1896 р. більшість доповідей були зроблені співробітниками клініки: В.К. Боровським, П.В. Нікольським, О.А. Ліндстремом, В.В. Кудіним. Виступаючи на заключному засіданні секції, завідувач сифілідологічною клінікою Військово-медичної академії професор М.В. Тарновський визнав, що раніше лікарі для вивчення дерматології збирались переважно в Петербурзі, але стало очевидним, що з цією метою вони повинні приїздити до Києва [17].

І у Санкт-Петербурзі, і у Києві М.І. Стуковенков докладав багато зусиль у боротьби з поширенням сифілісу серед військовослужбовців і цивільного населення. Відомості про поширення венеричних захворювань в Російській армії у першій чверті XIX століття надано у роботі Я. Говорова [18]. Він вказує, що

«по окончании военной кампании 1812 – 1815 гг. и занятием Парижа, хотя и кончились причины болезней от перемены воздуха, трудов и недостатка пищи происходящих, но зато открылись гораздо важнейшие к произведению между воинами болезни, от которой едва ли не больше их погибнет, нежели от самой войны».

М.І. Пирогов у своїй статті «Сифилитические язвы», надрукованій в «Анналах хирургического отделения университета Дерпта» у 1837 р., писав, що в Росії майже не розглядаються питання попередження і запобігання поширенню сифілісу. В ті часи, як і раніше, заходи з боротьби з сифілісом у Росії носили лише репресивний характер.

Згідно з даними І.М. Афанасьєва [19] в 1835 р. захворюваність венеричними хворобами в російській армії становила 58 на тисячу, а в 1861 р. складала 1/16 до загальної захворюваності в армії. У цивільних лікарнях Росії у 1857 р. хворі на сифіліс становили 10% від загального числа госпіталізованих [20]. Згідно зі звітом Медичного департаменту, протягом 1877 р. кількість нових випадків зараження сифілісом досягла 0,1% від усього населення Росії. Особливо високим залишався рівень захворюваності в армії. У військах Київського військового округу в період з 1889 по 1893 рр. на сифіліс хворіло 7,69% наявного складу. М.І. Стуковенков визначав захворюваність венеричними хворобами у солдатів у 5%, і, виходячи з цього, називав загальну кількість хворих у Росії на рівні 5 млн. [21].

У 1890 р. в Росії налічувалося лише 11 сифілітичних лікарень, у яких було лише по 27 - 45 ліжок. Країна відчувала крайню нестачу у медичних працівниках, при цьому більшість лікарів не мала достатніх знань із венерології [22]. Ще в 1867 р. професор В.М. Тарновський, перший голова першого в світі Російського товариства сифілідологів і дерматологів, висунув положення про сифілідологію як самостійну дисципліну, що вимагає спеціальної підготовки. У 1869 р. було організовано дві окремі кафедри дерматології та сифілідології при Медико-хірургічній академії у Санкт-Петербурзі, потім кафедри сифілідології при Московському та Варшавському університетах, і в 1884 р. кафедри шкірних та венеричних хвороб при Київському та Казанському університетах.

Основним засобом лікування сифілісу з 15 століття слугували препарати ртуті, особливо широко використовувалася сірчано-ртутна мазь. Кожен лікар емпірично добирав дозування ртуті, що нерідко призводило до різних ускладнень, у тому числі і зі смертельним результатом. Препарати ртуті внутрішньо при лікуванні сифілісу вперше застосували в Росії. У 1884 р. М.І. Стуковенков після багаторічних кропітких досліджень уперше в світі науково обґрунтував методи лікування сифілісу ртутними препаратами, чітко визначивши їх терапевтичні дози за допомогою винайденого ним білкового методу виявлення ртуті в біологічних рідинах. У роботі «Сифилис и венерические болезни» (1888 р.) М.І. Стуковенков представив великий статистичний матеріал про поширення венеричних захворювань і узагальнив профілактичні заходи щодо боротьби з сифілісом і гонореею, запропонував нові методи їх лікування.

Як учений, М.І. Стуковенков свого часу був відомий не тільки в нашій країні, але і за її межами. У Ліоні в 1894 р. він виступив на річних зборах Товариства французьких дерматологів з доповіддю про принципи лікування

сифілісу ртуттю, тому що це викликало великий інтерес у зарубіжних науковців. У доповіді було представлено переконливі аргументи, які показали, що при введенні великих доз ртуть має шкідливий токсичний вплив на організм. М.І. Стуковенков дійшов висновку, що щоденна добова доза ртуті повинна наближатися до 0,01 мл, а курсова – до 0,26 мл. На його думку, кращим препаратом ртуті була сулема, розчин якої треба вводити у вену. Використання рекомендацій Михайла Івановича венерологами дозволило різко скоротити кількість ускладнень. За ініціативою М.І. Стуковенкова у м. Києві було створено комісію з боротьби з венеричними хворобами, яку вчений очолив.

Він був членом Російського товариства охорони народного здоров'я.

М.І. Стуковенкова було обрано першим головою Фізико-медичного товариства при імператорському університеті Св. Володимира. Це чисто академічне наукове товариство було створено для розвитку медичних знань у тісному зв'язку з природознавством. На жаль Михайло Іванович, раптово помер на урочистому відкритті Товариства 2 (14) березня 1897 року. Його життя і робота є зразковим прикладом служіння народові, науці, безкорисливого ставлення до улюбленої справи.

Висновок. Науково-педагогічна, дослідницька і лікарська діяльність М.І. Стуковенкова стали основою для створення ним відомої не тільки у Росії, але й у світі, київської дерматовенерологічної школи. Його організаційний талант також великою мірою сприяв створенню Фізико-медичного товариства при імператорському університеті Св. Володимира. Загалом, М.І. Стуковенков залишив не тільки велику наукову спадщину у галузі дерматології, сифілідології та венерології, а й належний приклад високоморального, гуманістичного і науково-культурного ставлення до своєї справи, так необхідного для успішного розвитку української науки й сьогодні.

Література

1. History and clinical significance of mechanical symptoms in blistering dermatoses: A reappraisal. S.A. Grando, A.A. Grando, B.T. Glukhenky, V. Doguzov, V.T. Nguyen, K. Hlubar. Davis, California, Kiev, Ukraine, and Vienna, Austria // J. Am. Acad. Dermatol. 2003, January, 48, № 1, 3. – P. 86 - 92.
2. Глухенький Б.Т. История и клиническое значение симптома Никольского в диагностике пузырных дерматозов / Б.Т. Глухенький, С.А. Грандо, В.Г. Коляденко, В.И. Степаненко, А.Б. Глухенькая // Український журнал дерматології, венерології, косметології. – 2003. – № 4. – С. 6 - 11.
3. Короленко В.В. Кафедрі шкірних та венеричних хвороб з курсом проблем СНІДу Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця – 120 років / В.В. Короленко. // Український журнал дерматології, венерології, косметології. – 2003. – № 2. – С. 90 - 93.
4. Кафедра дерматології та венерології Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця: (історичний нарис) / За ред. В.Г. Коляденко. – К., 2008. – 152 с.
5. Біографическій словарь профессоръ и преподавателей Императорскаго Университета Св. Владимира (1834 - 1884) / Сост. и изд. подъ ред. ордин. проф. В.С.Иконникова. – Київ: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 632 - 633.

6. Никольский П.В. Обзор научной деятельности профессора Михаила Ивановича Стуковенкова и его клиники / П.В. Никольский // Университетские известия: Научная хроника. – К., 1897. – № 12. – С. 52 - 79.

7. Никольский П.В. Значение работ профессора М.И. Стуковенкова в области терапии сифилиса / П.В. Никольский // Медицинское обозрение. – 1907. – № 20. – С. 845.

8. Потоцкий И. И. Жизнь и деятельность М.И. Стуковенкова / И.И. Потоцкий, З.А. Корниенко // Вестник дерматологии и венерологии. – 1963. – № 2. – С. 73 – 76.

9. Украинская Советская Энциклопедия. – К., 1984. – № 10. – С. 505.

10. Макаренко І.М. Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця (1841–2001) / І.М. Макаренко, І.М. Полякова. – К.: Століття, 2001. – С. 156 – 157.

11. Кафедра дерматології та венерології Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця: (історичний нарис) / За ред. В. Г. Коляденко. – К., 2008. – С. 16 – 22.

12. Архив Киевского университета св. Владимира. – 1882. – ф. 708, 336, д. 38.

13. Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета Св. Владимира (1834-1884) / изданы под ред. В.С. Иконникова. – Киев: В типогр. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 245.

14. Никольский П.В. Обзор научной деятельности профессора Михаила Ивановича Стуковенкова и его клиники / П.В. Никольский // Университетские известия: Научная хроника. – К., 1897. – № 12. – С. 54.

15. Коляденко Е.В. Страницы истории: Сергей Петрович Томашевский / Е.В. Коляденко // Український журнал дерматології, венерології, косметології. – 2011. – № 2. – С. 115.

16. Никольский П.В. Обзор научной деятельности профессора Михаила Ивановича Стуковенкова и его клиники / П.В. Никольский // Университетские известия: Научная хроника. – К., 1897. – № 12. – С. 55.

17. Дневник VI съезда русских врачей в память Н.И. Пирогова // Прибавление к № 12 дневника / Под. ред. А.В. Холдина. – К., 1896. – С.88.

18. Говоров Я. Всеобщая история врачебного искусства и опыт краткого врачебного обозрения кампании 1812-1815 гг. – Санкт-Петербург, 1918. – 302 с.

19. Афанасьев М.И. Реальная энциклопедия медицинской науки // Медико-хирургический словарь. – Санкт-Петербург, 1892. – 204 с.

20. Забелин А. Начало и распространение сифилитической болезни и надлежащие меры для охранения от нее народного здоровья. – М.: Медицинская газета, 1859. - № 50. – 405 с.

21. Стуковенков М.И. К вопросу о распространении сифилиса среди рабочего населения Петербурга и мерах против него. – Санкт-Петербург: Здоровье. – 1882. – № 8. – 53с.

22. Гребенщиков В.И. Статистические данные о распространении сифилиса и венерических болезней в России // Труды съезда по обсуждению мер против сифилиса в России. – Санкт-Петербург. – 1891. – Т. 1. – 1с.

Ільїна О. В. Научно-освітня та організаційна діяльність професора М. І. Стуковенкова

В статье освещаются основные вехи жизни и деятельности выдающегося дерматовенеролога, директора киевской дерматологической клиники, ординарного профессора императорского университета Св. Владимира М. И. Стуковенкова (за период 1842 – 1897 гг.).

Ключевые слова: *М. И. Стуковенков, дерматолог, сифилидолог, профессор императорского университета Св. Владимира, Киев.*

O. V. Ilyina *Scientific, educational and organizational activities of professor M. I. Stukovenkov*

The article highlights the most significant achievements of an eminent scientist, dermatovenereologist, Director of Kiev dermatological clinic, Professor of St. Vladimir imperial university M.I. Stukovenkov (1842 – 1897).

Keywords: *M.I. Stukovenkov, dermatologist, syphilidologist, Professor of St. Vladimir imperial university, Kiev.*